

P A T R O N A T
D'ESTUDIS HISTÒRICS
D'OLOT I COMARCA

(Annals 1994)

p. 21 - 34

*Una
aproximació
a la faceta
literària
de Joaquim
Vayreda*

Teresa Planagumà

Un aspecte bastant desconegut de Joaquim Vayreda és la seva incipient vocació literària, que se li despertà tardanament i de la qual resten en l'arxiu familiar alguns manuscrits, esbossos de novel·les i sobretot la novel·la *Tres generacions*, que es publicà per primera vegada l'any passat.⁽¹⁾

Dels articles que es van publicar arran de la seva mort, l'octubre de 1894, només el de Josep Berga i Boix fa esment d'aquesta faceta. Berga escriu: "Penso que ningú no sap encara, ni sa mateixa família, una tecla que tocava admirablement. En Vayreda escrivia."⁽²⁾

No ens ha d'estranyar gens que Berga conegués aquesta activitat tan secretament portada per Vayreda. Ambdós havien mantingut una llarga i ferma amistat i una estreta col·laboració en quantitat de projectes de caràcter cultural i professional. Tant és així, que en el manuscrit de la novel·la *Tres generacions*, quan encara és un esborrany, ja trobem la petja de Berga en forma de correccions, suggeriments, comentaris, i perquè en quedi constància escriu al damunt del títol, en la primera pàgina: "Croquis d'una novela per Joaquim Vayreda. Notes ab llàpit de Josep Berga".

(1) *Tres generacions*. Olot: Fundació Pere Simon, 1993. La novel·la feu la seva presentació oficial en el Congrés Internacional d'Història "Catalunya i la Restauració", que tingué lloc a Manresa, els dies 1, 2 i 3 de maig de 1992. Vegeu Teresa PLANAGUMÀ i NOGUÉ, "Tres generacions": la novel·la inèdita de Joaquim Vayreda", *Congrés Internacional d'Història "Catalunya i la Restauració"*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1992, p. 463 - 466.

(2) Josep BERGA i BOIX, "En Joaquim Vayreda", *L'Olotí. núm. 364 (18-XI-1894)*, p. 552 - 555.

Creiem que Vayreda al llarg de la seva vida mai no es va plantejar escriure seriosament: dedicar-se a la literatura. Ell mateix, en la *Lletra autobiogràfica* enviada a Carles Pirozzini, crític d'art, que feia una secció a *La Renaixença* titulada "Nostres artistes", perquè aquest fes ús de les dades de la seva biografia, al final de tot li diu: "Dispenseu-me lo mal escrit d'aquesta carta, que no tinc paciència pera copiar y corretgir puig ja sabeu que no he nascut pera escriptor, y basta que m'entengueu".

Pirozzini, segons Rafel Benet, biògraf de Vayreda, li va donar estil i la va publicar en aquella secció amb el títol "En Joaquim Vayreda y Vila pintat per ell mateix", el 20 de desembre de 1885. En l'arxiu familiar es conserven dos fragments d'esborrany de la *Lletra*, els dos escrits en castellà.

Les col·laboracions que Vayreda havia fet en el món literari, almenys en tres ocasions, si tenim en compte les cartes que es guarden en l'arxiu familiar, es limitaven a il·lustrar la literatura dels altres. La més antiga és la carta que li escriu Josep Frederic Garriga, editor de *La Llumanera de Nova York*, datada el gener de 1877 des de Nova York, en què li demana si vol col·laborar fent dues làmines per al llibre titulat *Cartes a la dona*, que la revista *La Llumanera* editarà.

La Llumanera de Nova York era una revista il·lustrada, de periodicitat mensual, fundada i dirigida per l'escriptor i periodista Artur Cuyàs. En sortiren 73 números, des del novembre de 1874 al maig de 1881, i hi col·laboraren una bona representació dels escriptors i els artistes catalans de l'època. Joaquim Molas, en el Pròleg a "La Llumanera de Nova York", de l'edició facsímil, enumera en tres punts la seva importància:

"1) és la primera revista literària d'informació que publicà l'emigració catalana a Amèrica i, en la pràctica, l'única que ha publicat la dels USA; 2) sortí en un moment decisiu per a la cultura catalana moderna i, més en concret, per al moviment de la Renaixença. i 3) constitueix un mostrari dels corrents socials i d'opinió més significatius de la Restauració. O almenys dels seus inicis."⁽³⁾

(3) Joaquim MOLAS, "Pròleg a 'La Llumanera de Nova York' ", *La Llumanera de Nova York*, Barcelona: Edicions Anglo-catalanes, 1987.

Cartes a la dona es van començar a publicar a *La Lluianera* l'octubre de 1876 fins al gener de 1877. Són en forma de vers i són les cartes que un fictici Pau Pi i Pla, alcalde de Das, va escriure a la seva muller per explicar-li tot el que feia referència a l'Exposició Universal de Filadèlfia de l'any 1876. Sota aquest pseudònim hi havia Rossend Arús i Arderiu (1847 - 1891), que fou periodista i dramaturg, militant republicà i secretari del Primer Congrés Catalanista (1880). Dos mesos després de l'última carta i atès l'èxit que tingueren, es decidí publicar-les en un volum, amb moltes d'altres d'inèdites i il·lustrades amb dibuixos d'artistes catalans. Finalment, i després d'alguns contratemps, l'edició es féu amb tretze cartes, tres més que les que es van publicar, una dedicatòria, quatre paraules de l'autor, un pròleg d'Artur Cuyàs, una dedicatòria i una advertència de Pau Pi i Pla, i una carta a D. Artur Cuyàs - Introducció - Pròleg.⁽⁴⁾

La il·lustració de Vayreda acompanya la carta primera, titulada "Ave Maria", en la qual Pau Pi i Pla s'adreça per primera vegada a la seva dona, Tona Mitjavila, àlies Berlingueta, i li explica que aprofita la revista per escriure-li, ja que en ser impresa, la persona que la hi llegirà ho tindrà més fàcil, car ell fa molt mala lletra. També li demana que tingui cura de la casa i li dóna uns quants consells. El dibuix de Vayreda porta data de 1877 i segons un comentari publicat en la mateixa revista, la manera com fou fet el dibuix, tingué moltes lloances d'artistes de Nova York.⁽⁵⁾

(4) Vegeu el treball que Joan CREXELL publicà a la revista *Serra d'Or*, núm. 214, juliol de 1977, p. 447 - 449, en què s'apunta la possibilitat que el llibre s'edités a Barcelona i no a Nova York, tal com surt en el peu editorial.

(5) La il·lustració surt publicada al núm. 32, de desembre de 1877, amb el títol "La Tona rebent las cartas d'en Pau Pi y Pla". D'altra banda, en els números 38 i 39, de juny i juliol de 1878, surten dos dibuixos més de Vayreda, l'un titulat "Tornant de la vila", que representa un pagès i una pagesa vestits a la manera tradicional, acompanyat d'una llarga descripció en forma de vers signada per Rossend Arús i Arderiu. I l'altre titulat "Mitj dia: a dinar!", que representa una escena de sega, amb un primer pla d'unes dones que preparen el dinar per als segadors, acompanyat d'una poesia també del mateix Arús, el qual la hi dedica.

Josep Berga i Boix també va col·laborar-hi com a dibuixant. En el número 22, de febrer de 1877, li surt publicat un dibuix entorn del certamen literari, que tingué lloc a Girona, el 5 de novembre de 1876, un comentari del qual, en forma de carta, també surt publicat en aquest mateix número, signat per Joan B. Ferrer, des de Girona.

LA TONA REBENT LAS CARTAS D'EN PAU PI Y PLA.

"La Llumanera de Nova York", núm. 32, desembre 1877.

TERESA PLANAGUMÀ

Per una carta de Joaquim Riera i Bertran, datada a Barcelona, el 2 de febrer de 1881, sabem que Vayreda està pintant un quadre titulat *La boja*, inspirat en una poesia d'aquell, del llibre *Cent faules*, publicat l'any 1880. En aquesta mateixa carta, Riera i Bertran l'anima perquè escrigui en *La Renaixença*, encara que, li diu, "la seva corda no sigui la literària". Segons Riera, "la forma no té cap importància".

Riera i Bertran (Girona, 1848 - Barcelona, 1924), fou polític i escriptor. Col·laborà entre d'altres revistes i periòdics en *La Renaixença* i *La Il·lustració Catalana*, i també fou autor d'obres de teatre i poesia. Fou proclamat mestre en gai saber l'any 1904. Fou alcalde de Girona i diputat a Corts. Presidí la Unió Catalanista i l'Associació Catalana d'Excursions Científiques, de la qual Vayreda també fou soci delegat, com ho confirma la carta del 21 de desembre de 1877, signada pel president i el secretari d'aquella entitat, Josep Fiter i Inglés, i César August Torres, respectivament, en què li fan saber que la Junta Directiva de l'Associació l'ha nomenat soci delegat en la vila d'Olot.

Riera i Bertran era amic dels germans Vayreda i estava molt vinculat a Olot. Fou membre del jurat del Certamen Literari d'Olot, que fou creat l'any 1890, i també guanyador d'algun premi. El Certamen estava vinculat al Centre Catalanista d'Olot, que fou fundat per Joaquim Vayreda, l'any 1887, per aglutinar una part dels sectors industrial i agrícola enfront del lliurecanvisme. Les característiques que definien el Centre Catalanista eren conservadorisme, tradicionalisme, proteccionisme i particularisme català.

El Certamen Literari d'Olot esdevingué una plataforma per divulgar una ideologia molt determinada, la del catalanisme conservador, i les obres que s'hi premiaren tenien una gran dimensió didàctica i moralitzant. La literatura era un vehicle per difondre una ideologia molt determinada i per això no ens sorprenen les paraules de Riera i Bertran quan diu a Vayreda que s'animi a col·laborar en *La Renaixença*, "encara que la seva corda no sigui la literària", ja que per a ell i la resta de membres del Centre Catalanista la forma no té cap importància davant el fons, que sí que és important.⁽⁶⁾

(6) Margarida CASACUBERTA i Lluís RIUS, *Els Jocs Florals d'Olot*, Olot, Editora de Batet, 1988.

No hem trobat cap altra dada que ens permeti de saber on es troba actualment aquest quadre. Fins i tot el mateix Riera i Bertran en va perdre la pista, ja que per una carta de resposta a Francesc Vayreda, fill de Joaquim, datada a Barcelona, el 18 de març de 1922, lamenta no saber on es troba el quadre i per tant no poder-lo ajudar.

Un altre escriptor amb qui Vayreda va tenir relació fou Mn. Cinto Verdaguer. Recordem que aquest li havia dedicat el poema *La barretina*, premiat als Jocs Florals de Barcelona l'any 1880, i que mantenia una bona amistat amb els seus dos germans, Estanislau i Marià.

Verdaguer, en una carta datada a Barcelona, el 5 d'octubre de 1884, després d'haver passat l'estiu a la Mare de Déu del Mont, treballant ja en *Canigó*, li demana si li vol il·lustrar el segon poema del primer cant, que voldria publicar l'any següent; el mateix any li envia una altra carta amb fotografies de Sant Martí del Canigó, i per una altra, també de Barcelona, el 5 d'octubre de 1885, just un any després, sabem que Vayreda li féu el dibuix, la fotografia del qual, diu Verdaguer, "guarda curiosament". Tampoc no hem pogut aconseguir cap més informació d'aquesta edició il·lustrada, ni si es va dur a terme.

Joaquim Vayreda havia col·laborat, entre els anys 1889 i 1892, en els setmanaris portaveus del Centre Catalanista, del qual era president, *El Olotense* que més endavant es catalanitzà i es transformà en *L'Olotí*.

Amb les inicials J. V. i V. V., Joaquim Vayreda havia publicat alguns articles de caire polític com "Consideracions regionalistas. Lo Regionalisme es un partit separatista?"⁽⁷⁾, en què formula que el regionalisme no és separatista, ja que és un sistema polític i social, fill del sentiment pràctic dels pobles i basat en les lleis naturals i de sentit comú. Aquest sentiment és general, ja que també es manifesta en les consciències espanyoles, i des del moment que és general, no pot ser de cap manera separatista. Només els polítics centralistes el calumniem. I que el regionalisme no ha de ser mai un partit.

(7) *El Olotense*, núm. 105, 22-XII-1889.

“Camps de demostració agrícola”⁽⁸⁾, on parla de la burocràcia del govern i la poca agilitat en la tramitació burocràtica, fent especial èmfasi en el camp de l’agricultura. “Nostres interessos regionals”⁽⁹⁾, article entorn de les poques contrapàrtides de l’Estat envers la comarca, després que aquesta, de contribucions, ha pagat molt més del que ha rebut.

“Altra Plaga qu’amenassa”⁽¹⁰⁾, en què parla de la gran quantitat d’universitaris que un cop hagin acabat no trobaran feina de la seva especialitat. Vayreda defensa una forta selectivitat per entrar a la universitat, i també referma que s’han d’encaminar aquells que vulguin estudiar cap a professions que tinguin sortida. Finalment aposta per una decidida protecció a l’agricultura i la indústria, que són les vertaderes fonts de riquesa de les nacions.

“Les Bases Catalanistes de Manresa I i II”⁽¹¹⁾. Recordem que Vayreda havia assistit a l’Assemblea de les Bases de Manresa i n’havia estat vice-president. “Fonts de riquesa”⁽¹²⁾, a favor de la protecció dels nostres productes.

També, amb les inicials J. V. publicà en *L’Olotí*, l’any 1890, “L’amor de les tres taronges. Rondalla”⁽¹³⁾, que, segons explica al final, els havia explicat una vella criada de la casa, que havia vist tres generacions de la família Vayreda, durant les vetllades d’hivern a la vora del foc, i de la qual es pot extreure una interessant lliçó: el príncep és la personificació de l’edat moderna, que desprecia la tradició i els savis consells i naturals de les persones madures de son temps i es llança per un camí desconegut i dubtós, escoltant només savis fantàstics i sense fonament, en la rondalla personificada per la bruixa i el gegant.

Escriu Vayreda: “Veig en “L’amor de las tres taronjas”, buscat ab impaciencia pel princep, l’errat afany de nostre edat moderna per la Llibertat,

(8) *L’Olotí*, núm. 107, 5-I-1890.

(9) *L’Olotí*, núm. 111, 2-II-1890.

(10) *L’Olotí*, núm. 255, 23-X-1892.

(11) *L’Olotí*, núm. 258, 13-XI-1892, i núm. 261, 4-XII-1892.

(12) *L’Olotí*, núm. 259, 20-XI-1892.

(13) *L’Olotí*, núm. 108, 12-I-1890, núm. 109, 19-I-1890, núm. 110, 26-I-1890.

Igualtat, y Fraternitat, quals paraulas en mal hora profanadas y fora de son natural y veritable element, moren prostituhides en brassos de sos protinguts conqueridors y proclamadors". I acaba comparant el germà del príncep, el que aconsegueix la felicitat, perquè busca en la tradició dels seus avis i segueix el consell del savi penitent i la mare, quan busca la dona amb la qual casar-se, amb els "catalanistas que treballan ab santa fé per nostra verdadera reconstitució; los quals lograrán, com aquell son fi si no se separan de lo bon camí emprés".

En la *Rondallística* de Joan Amades surt publicada una llegenda amb el mateix títol, però diferent en el començament i en el final⁽¹⁴⁾. No sabem si Vayreda la coneixia i hi va fer alguns arranjaments, mantenint, però, el mateix títol, perquè li servís per al seu objectiu. Recordem que les llegendes tenen un valor utilitari, ja que marquen les pautes de conducta a seguir. Així mateix, el germà del príncep, aquell que té en compte la tradició i hi busca savis consells, té també una gran retirada a la filla Clara i al nét de *Tres generacions*, com veurem més endavant.

En l'arxiu familiar trobem papers solts de discursos, esbossos d'articles entorn d'art i política, alguns tot just començats, d'altres incomplets, que Vayreda devia preparar per publicar o per ser llegits en alguna sessió del Centre Artístic, societat de la qual havia estat fundador i alguns anys president⁽¹⁵⁾. També trobem esbossos de futures novel·les, que només són això: esbossos. L'un, d'una novel·la en set capítols titulada *Joanet i Marta*, els quals són els fills respectius de dues riques famílies de terratinents amigues, encara que políticament contràries, l'una és partidària de D. Carles, i l'altra acèrrima de Nocedal, que es veuen enfrontades per les intrigues del secretari del poble. Al final, gràcies a la intervenció del senyor rector, tot se solucionarà, el secretari serà foragitat del poble i Joanet i Marta es podran casar.

(14) *L'amor de les tres taronges*", a Joan AMADES, *Folklore de Catalunya. Rondallística*, Barcelona: Selecta, 1974, p. 320 - 323.

(15) Existeix una excel·lent monografia sobre el Centre Artístic, a càrrec de Joan SALA i PLANA, editada per Llibres de Batet, l'any 1992.

Aquest esbós no porta data, com tampoc no en porten els altres. Existeixen una sèrie de coincidències amb *Tres generacions*, com el passat militar en algun dels personatges, o el retrat de la pubilla catalana, en aquella anomenada Marta, en aquesta, Clara.

N'hi ha un segon esbós, que arriba fins al capítol cinquè, en què surt apuntat el nom del poble on transcorrerà l'acció, Freixeneda, els noms de les dues cases pairals, el Carbonell i la Rierola, notes per a la descripció del poble, les cases, el senyor rector, el secretari i el seu fill i les primeres desavinences entre les dues famílies. Hi ha també dues versions incompletes d'una descripció d'una rectoria que molt bé podria pertànyer a aquesta incipient novel·la.

Existeix un altre esbós de quatre pàgines i també incomplet, titulat *Los tres germans*, en què a la mort del pare, un seguidor d'Espartero, els tres germans, mancats d'escrúpols, munten un negoci conjunt per assessorar, deixar diners en préstec a canvi d'elevats interessos, aprofitant que les seves opinions són escoltades i tingudes en compte.

L'obra més llarga i ambiciosa i que vincula Joaquim Vayreda al món de la literatura és *Tres generacions*. La novel·la consta de vint-i-cinc capítols i un preàmbul gràcies al qual podem saber quan i per què Vayreda es va decidir a escriure-la.

El preàmbul comença d'aquesta manera: "Cinquanta anys! Mitja centúria ja és quelcom per poder tenir alguna experiència, algun coneixement del món en què vivim. Tots los que comptem aquesta fetxa d'existència havem conegut tres generacions: una que ha mort ja per no tornar més, altra que viu i mor amb nosaltres i la que aquesta última ha posat en lo món. I com és molt cert que dels pecats dels pares los fills ne van geperuts, l'home observador que ha vist desfilar davant sos ulls a tres generacions consecutives, pot haver pogut comprovar amb sos propis ulls aquesta veritat".

Tres generacions és una novel·la incompleta, ja que els vint-i-cinc capítols de què consta no estan del tot acabats. En el començament dels tretze primers trobem unes notes, a manera de sinopsi, que l'autor va desenrotllant. A voltes hi trobem alguns "etcèteres" i també algunes anotacions, que deixa

per escriure en un segon redactat, com un episodi de la Guerra del Francès o una arribada a Girona, l'any 1842, un dia d'octubre, cap a les 9 del matí. N'existeix, també, una versió dels dos primers capítols, ja més elaborada, com si Vayreda ja l'hagués començat a reescriure.

L'acció de la novel·la transcorre entre Girona i Banyoles, a mitjan segle XIX, i en l'últim capítol, fa un salt en el temps de vint-i-tres anys per traslladar-nos a l'any 1892, en la tercera generació.

Les dues famílies representen dues maneres diferents d'entendre la vida. En la banda positiva, tenim la família de Jaume Andreu, la seva muller, Tecla, i la seva filla, Clara, que personifica les virtuts de la pubilla catalana. La família de Jaume Andreu és una família de masovers, menestrals acomodats, treballadora, honrada, catòlica, amant i seguidora de les tradicions, que posseeix un patrimoni que han anat fent amb els anys i al llarg de generacions.

A la banda oposada tenim la família dels marquesos, membres de l'aristocràcia gironina, amos d'un gran patrimoni que tenen completament descurat. La família està composta pel marquès, un ésser passiu, que no té cap iniciativa, la marquesa, que havia rebut una educació "ja empetlada del castellà, que començava a ésser de moda entre la gent més il·lustrada i en les poblacions d'alguna importància", que té ganes de fer el salt cap a la capital i poder relacionar-se amb l'aristocràcia madrilenya; i els dos fills, en Bienvenido, que estudia a Barcelona la carrera de lleis, "o almenys així la família s'ho pensa", i la Isabel, que ha estat educada per ser una senyoreta. Per això, la marquesa veu amb bons ulls les relacions de la Isabel amb Ernesto Jiménez de las Casas Sandoval, un madrileny que treballa al Govern Civil de Girona, que es fa passar per fill d'una família benestant. Ernesto és un personatge fatxenda, a qui agrada divertir i li agrada divertir-se, i que Vayreda ja comença ridiculitzant amb el pompós nom. Evidentment, Ernesto no és fill de cap casa bona i quan se li descobreix l'engany, fa esclatar un enorme conflicte.

Jaume Andreu és l'administrador de les terres que el marquès té a la banda de Banyoles i la Garrotxa. Per la seva noblesa de cor i honestetat, té

tota la confiança dels marquesos, que es trenca de cop quan la Isabel s'escapa amb l'Ernesto, mentre vivia a Banyoles, sota la tutela de Jaume Andreu, per tal de fer-li oblidar el madrileny.

Aquest fet el deixa tan abatut i enfonsat, que ja no tornarà a ser mai més qui era. Serà la seva filla Clara qui agafarà les regnes de la casa i també serà l'encarregada de solucionar el malentès, encara en vida de Jaume Andreu, i d'encarrilar el patrimoni dels marquesos, després de la mort del marquès i dels seus propis pares, que mai no es varen refer d'aquell esdeveniment.

Amb el casament, no pas per amor, de Clara i el nou marquès, se salva el patrimoni d'aquest i també s'enforteix la tradició. Els dos fills, un noi i una noia, representen un futur ple d'esperança, ja que Clara, la seva mare, els ha donat una educació sòlida i senzilla, religiosa i literària, i al fill, "ha procurat que sapigués bé lo que podia ser-li necessari per a desempenyar la missió que li estava encomanada". És en aquest personatge on es conjuguen la tradició i la modernitat. El nét és l'hereu d'un històric patrimoni i ha estat educat convenientment per al paper que li tocarà de fer. La seva mare li ha procurat desenrotllar les aficions agrícoles, però també li ha fomentat les inclinacions artístiques, literàries i folklòriques que ja des de petit havia demostrat tenir i que l'han posat en contacte amb el renaixement catalanista. Ell mateix ha fet enquadrar de nou un llibre, gastat per l'ús, on els seus avantpassats hi han anat escrivint tots aquells pensaments, adagis, consells, màximes i sentències, de manera que és un bon manual de conducta, i que ara ell, en un altre "ego" de Vayreda, hi acaba d'escriure les notes següents:

"Acabo d'arribar de Manresa a on ha tingut lloc la primera assemblea catalanista per votar les bases d'una constitució regional catalana. He assistit en lo caràcter de representant d'aquesta comarca i amb gran harmonia i entusiasme tots los allí congregats havem plantat la bandera de la restauració catalana. Déu vulga que la mateixa benèfica influència que aquest llibre ha tingut per salvar lo casal de mos avis dels efectes perniciosos d'exòtiques influències, contribueca també a expulsar les mateixes de tota la terra, determinant aixís la salvació total de la pàtria".

Joaquim Vayreda deixa esbossat en aquesta novel·la l'home nou que

sorgeix de l'entroncament entre la tradició i la modernitat, l'heroi regeneracionista, que el seu germà Marià, recuperarà i desenvoluparà àmpliament en la figura de Ramon de Montbrió, en la seva novel·la *Sang nova*, editada l'any 1900, sis anys després de la mort de Joaquim.⁽¹⁶⁾

(16) Vegeu Antònia TAYADELLA, "Tres generacions de Joaquim Vayreda i l'Escola d'Olot", *Tres generacions*, Olot: Fundació Pere Simon, 1993, p. 9-19.